

FACTORS OF ECONOMIC DEVELOPMENT IN SCIENCE AND EDUCATION

O.M. Mallaeva¹

Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan

KEYWORDS

knowledge economy,
institutionalism, scientific and
technological revolution,
human factor, science,
education, intellectual capital,
ICT, economic system

ABSTRACT

This article examines the system of knowledge economy, which affects the sustainable economic development of our country. The conditions of the formation of the knowledge economy in our country have been analyzed and conclusions have been drawn. It is also important to reveal the four wheels of economic development of Uzbekistan in the development of the knowledge economy.

2181-2675/© 2023 in XALQARO TADQIQOT LLC.

DOI: 10.5281/zenodo.8434834

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

¹ Senior teacher, Ph.D., Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan, Uzbekistan

ИЛМ-ФАН ВА ТАЪЛИМДА ИҚТИСОДИЙ РИВОЖЛАНИШ ОМИЛЛАРИ

KALIT SO'ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:

билимлар иқтисодиёти,
институционализм, фан-
техника инқилоби, инсон
омили, илм, таълим,
интеллектуал капитал, АКТ,
иқтисодий тизим

ANNOTATSIYA/ АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада мамлакатимизнинг барқарор иқтисодий ривожланишини таъминлашга таъсир этувчи билимлар иқтисодиёти тизими ўрганиб чиқилган. Мамлакатимизда билимлар иқтисодиётини шаклланишида республикаimizдаги шарт-шароитлар таҳлил қилиниб, хулосалар қилинган. Шунингдек, билимлар иқтисодиётини ривожлантиришда Ўзбекистоннинг иқтисодий тараққиётнинг тўрт ғилдирагини очиб берилиши аҳамиятлидир.

Илм-фан ривожисиз ҳаётда юксак тараққиётга эришиб бўлмаслиги айтилган ҳақиқат. ХХI асрнинг илм-фан, технологиялар асрига айланиши асосида ҳам айтилган шу ҳақиқат ўз ифодасини топган. Шу сабабли дунё мамлакатларининг аксарияти асосий эътиборни илм-фанни ривожлантиришга, илм-фан орқали ишлаб чиқаришни, саноатни ва бошқа тармоқларни юксалтиришга қаратмоқдалар. Дунё ҳамжамиятида ўз ўрнига эга бўлиб бораётган Ўзбекистонда ҳам кейинги тўрт йилда илм-фан соҳасини ривожлантириш давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Илм-фаннинг бугунги тараққиёти барча соҳаларда рақамли технологияларга асосланган иқтисодиётга ўтишни юзага келтирди. Дунё миқёсида ривожланган мамлакатларда амалга оширилаётган бу илмий жараён келгусида мамлакатимиз иқтисодиётида ҳам юзага келиши аниқ. Иқтисодий ривожланиш ҳозирги даврда янги босқичга кўтарилиб, янги тизимни яратди. Бу тизимда фан, илм, илмий изланишлар ва инновацион ғояларга сармоялар асосий ўринни эгаллади, ақилли ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш ривожланишнинг асоси сифатида чиқди. Дунё янги тизимга – билимлар иқтисодиётига кириб келди. Билимлар иқтисодиёти - бу иқтисодиётда илмий тадқиқат ва фан ютуқлари, илмий-техник инқилоб, у таълим ва ҳаёт сифатини яхшилашга йўналтирилган тизим. Унинг ривожланишидаги асосий омил - бу илмий тадқиқат ишлари, фан ва таълим. Ундан ташқари, шунингдек, ушбу тизимнинг асосий жиҳати ва самараси бу юқори техника, рақамли ва нанотехнология, микрочиплар, сунъий интелектдир. Ўзбекистон ҳам жаҳон мамлакатлари билан барабар қадам босишни мақсад қилган экан, билимлар иқтисодиётини ривожлантирмасдан бунга эришишнинг иложи йўқ. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев: “Биз Ўзбекистонни Билимлар иқтисодиётини ривожлантиришда иқтисодий ривожланишда илм салоҳиятидан самарали фойдаланиш, энг аввало, жамиятнинг умумий билим даражаси, мамлакат илмий салоҳиятини оширишга қаратилган кадрларни тайёрлаш сифати билан боғлиқдир. Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 15 июндаги 373-сон қарорига мувофиқ ҳудудлар

кесимида рақамли иқтисодиёт ва электрон ҳукумат лойиҳаларини амалга ошириш самарадорлиги, шу жумладан соҳада рақамли инфратузилмани ривожлантириш, электрон хизматларни жорий этиш, рақамли таълимни ривожлантириш кўзда тутилган. Янги ўзига хос ахборотлашган жамиятда илмий билимлар, техниканинг юқори суръатда ривожланиши, мамлакатлар ўртасида фан техника тараққиёти ютуқлари билан айирбошлаш ўртасидаги кўп тармоқли алоқаларнинг ўрнатилиши устуворлик касб этиб боради. Испаниялик олим Х.О.Гассет жамият барқарорлигининг муҳим омили сифатида фақат таълим тизими деб айтади. Мамлакатда ҳар бир фуқаро иқтисодий ҳолати ва ижтимоий келиб чиқишидан қатъи назар уларнинг таълим олишини кафолатлаш лозим дейди. [2].

Шу ўринда айтиш лозимки, таълим сифатининг пастлиги билимлар иқтисодиётининг тўлиқ шаклланиши учун асос йўқлигидан далолат беради. Миллий иқтисодиёт миқёсида инновациялар ва ҳатто АКТнинг ривожланиши ҳам айнан таълим сифатига боғлиқ. Сифатсиз таълим келажакни ривожлантирмайди, балки уни хориж инновацияларига, технологияларини ўзлаштиришга боғлиқ қилиб қўяди. Импорт техника мамлакатдаги барча соҳаларни қамраб бошқа давлат илмига қарамликни юзага келтиради. Демак, мамлакат уни тескарисини амалга ошириши лозим. Илм, фан, таълим сифатини иложи борича сифат жиҳатидан мукаммаллаштириб бориш лозим. Жумладан, инновацияларни ривожлантиришда олий таълимни тутган ўрни тўғрисида Жилия де Робьена (Франция олий таълим ва фан вазири) қуйидагиларни бериб ўтган: - ИТИларни молиялаштириш ҳажмини давлат улуши билан бирга хусусий сектор молиявий ҳиссасини ошириш; - фан ва саноат ўртасидаги алоқаларни янада мустаҳкамлаш; - инновацион жараёнларда мувофақиятли фаолият учун замонавий малака ва билимларни шакллантириш зарур. Барчасини бир маромда ривожланиши ва билимлар иқтисодиётини шаклланиши, бизнинг фикримизча, мамлакатдаги иқтисодий-сиёсий кучлар билан бирга самарали муҳит ишлаши ҳисобланади. Билимлар иқтисодиётини шакллантиришнинг сиёсати ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг йўлини белгилайди ва ушбу иқтисодий тизимда ҳўжалик субъектлари фаолиятини тартибга солувчи иқтисодий ҳулқ-атворнинг маълум алгоритмларини яратади. Билимлар иқтисодиётини ривожлантиришда иқтисодий сиёсат бу интеллектуал товарларни ишлаб чиқариш, ҳимоя қилиш, алмашиш, тарқатиш ва ривожлантириш учун (фирмалар, ўқув муассасалари, лабораториялар, илмий-тадқиқот институтлари, дизайн бюрolari, технопарклар ва бошқалар, шунингдек, ижтимоий, ҳуқуқий ва молиявий институтлар) тизимини ўз ичига олади. Бу ўринда билимлар иқтисодиётини шакллантиришни таъминлаш ва унинг иқтисодий ўсиши учун шарт-шароит яратадиган самарали муҳитни яратиш керак (давлат-хусусий шериклик институтидан фойдаланган ҳолда, инновацион хусусий бизнес секторини яратиш), инновацион турдаги янги ташкилотларни (инновацион парклар, бизнес-инкубаторлар, венчур фондлари) шакллантириш, шунингдек иқтисодий тартибга

солиш тизимини ислоҳ қилиш (институционал муҳитнинг ривожланишига таъсир қилувчи бюджет ва солиқ воситаларини яратиш) лозим. [3]. Самарали иқтисодий сиёсат муҳити билимлар иқтисодиётини шаклланишини таъминлайди, янги билимларни яратиш учун инфратузилмани ривожлантиришга ёрдам беради, уларнинг ҳимояси, тарқатилиши ва фойдаланувчилар доирасига киришни таъминлайди. Иқтисодий сиёсатда инновацион бирлашмалар, кичик илмий ва ишлаб чиқариш тузилмалари, инновацион саноат тармоқларини ташкил этиш орқали илм-фан ва юқори технологияли ишлаб чиқариш тармоқлари, ўқув комплекси, ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳаларини, шунингдек бозор институтларини бирлаштиришга ҳисса қўшадиган илмий-тадқиқот соҳасини, инновацион соҳадаги тадбиркорлик субъектларини қамраб олади. Ривожланган мамлакатга айлантиришни мақсад қилиб қўйган эканмиз, бунга фақат жадал ислоҳотлар, илм-маърифат ва инновация билан эриша оламиз. Бунинг учун, авваламбор, ташаббускор ислоҳотчи бўлиб майдонга чиқадиган, стратегик фикр юритадиган, билимли ва малакали янги авлод кадрларини тарбиялашимиз зарур. Илм йўқ жойда қолоқлик, жаҳолат ва албатта, тўғри йўлдан адашиш бўлади деб таъкидлаган. Мамлакатимиз тараққиётининг ҳозирги босқичида амалга оширилаётган изчил иқтисодий сиёсат илм-фан, таълим ва самарадорлиги юқори бўлган технологияларни турли соҳаларида қўлланиш даражасини ошишига хизмат қилмоқда. Аммо бу ҳолат ўз навбатида, илм-фан, таълим соҳаларини ўзгариб бораётган шарт-шароитларга мослашиш ва иқтисодий фаоллигини оширишда илмий тадқиқотларни янада жадаллаштиришни талаб қилмоқда. Биз биламизки, билимлар иқтисодиёти постиндустриал жамият ва институционал иқтисодиёт ривожининг юқори босқичи, илғор мамлакатларнинг информацион ва билимлар даражасининг юқори даражаси. Кўпинча билимлар иқтисодиёти атамасини инновацион иқтисодиётнинг синоними сифатида ҳам ишлатилади. Бироқ, билимлар иқтисодиёти инновацион иқтисодиёт ривожланишининг энг юқори босқичидир ва билимлар жамиятининг ёки ахборот жамиятининг асоси, пойдевори ҳисобланади. М.В.Ченцова фикрига кўра билимларга асосланган иқтисодиёт ўз ичига тўртта иқтисодиётни жамлайди:

- постиндустриал иқтисодиёт. Билимлар иқтисодиётида постиндустриал иқтисодиётга хос хизматлар соҳаси устунлик қилади; - ахборотлар иқтисодиёти. Билимлар иқтисодиёти ахборотсиз ишлай олмайди, у асосий ролни эгаллайди; - инновацион иқтисодиёт. Инновацион иқтисодиёт билимларсиз бўлмагани каби, билимлар иқтисодиёти ҳам у сиз яшолмади, чунки жамиятнинг ўсиб бораётган эҳтиёжларини қондириш инновацияларни қўллаган ҳолда амалга оширилади; - глобал тармоқ иқтисодиёти. Бугунги кунда билимлар иқтисодиёти глобал интернет тармоғисиз яшай олмайди. Чунки у масофавий иқтисодий муносабатларни таъминлаб туради. [4].

Хулоса ва таклифлар:

Демак, билимлар иқтисодиёти мавжуд иқтисодиётнинг инновацион хусусияти,

глобал тармоқ тизимидаги буюк сакраш, инсон капиталини бошқаришнинг янги усуллари, иқтисодиётнинг глобал тармоқдаги хатти ҳаракати, қайта яна вужудга келиши ва ўз-ўзидан кўпайиб бориши, ўз иқтисодий тафаккури устида тинмай ҳаракатланишидир. Уни шакллашгани мавжуд институционал муҳит, таълим тизими, инновациялар ва мавжуд АКТ инфратузилмаси тўлиқ шароитлар ишлаган ҳолатда амалга ошади. Шу сабабли уни ҳозирги кундаги таркибий ҳолатини таҳлил қилиш муҳимдир.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда қуйидаги илмий таклифларни илгари суришимиз мумкин:

1. Билимлар иқтисодиёти тарихан қараганда янги тизим. Унинг юзага келиши иқтисодий муносабатларнинг мураккаблашиши, глобал тармоқ тизимининг ҳар бир соҳага, тармоққа, уй хўжалигига кириб бориши ҳамда ер юзи аҳолисини ахборотлашган жамиятга қадам қўйиши туфайли юзага келди. Бу даврда тез ўзгарувчан ахборот, юқори технологиялар, роботлашиш, сунъий интелект, нантехнология барча тармоқларга кириб келди. У аҳолидан креатив ва конструктив иқтисодий тафаккурни талаб қилди, шу сабабли таълим, илм-фан тизимини айнан ижодий ҳаракат билан боғлаш лозим;

2. Билимлар иқтисодиётини шаклланиши ва ривожланишида аҳоли иқтисодий тафаккури асосий ролни ўйнайди. Чунки у хусусий (жамият) эҳтиёж ва манфаатларининг ўзаро таъсири жараёни натижасида юзага келган иқтисодий тушунча, хулоса ва қарорлар ҳамда улар асосида шаклланган иқтисодий хаттиҳаракатлардир. Билимлар иқтисодиётида аҳоли хоҳламаса ҳам иқтисодий тафаккурида ўзгариш юзага келади. Бу даврдаги инновациялар инсонларни буюм, товар ва хизматларга янгича қарашни юзага келтиради. Демак, аҳолини иқтисодий тафаккурини янгилашга қаратилган ҳаракатларни амалга ошириш лозим;

3. Бизнинг тадқиқотимизча, билимлар иқтисодиёти – билим ва инсон капитали ривожланишининг асосий омили, у инсон капиталини кўпайтириш, ҳаёт сифатини яхшилаш мақсадида юқори технологиялар, инновациялар ва сифатли хизматлар билан таъминлаш тизимидир. Унинг юзага келишига асосан: институцион муҳит, таълим, инновация ва АКТ инфратузилмаси сифатидаги шарт-шароит сабаб бўлади. Агар бу шароитларни биттаси ишламай қолса, унда билимлар иқтисодиётига ўтиш қийин. Давлат билимлар иқтисодиётини ривожланишда роли катталигини инобатга олган ҳолда, давлат дастурларини мазкур йўналишга қаратмоқ лозим.

Ўқув-илмий комплексларнинг ташкил этилиши ОТМларида юқори малакали рақобатбардош кадрлар тайёрлаш билан бирга иқтисодиётни барқарор ривожланишига хизмат қилувчи технологияларнинг яратилишига хизмат қилади. Шунинг учун ОТМ ишлаб чиқариш йўналишлари, илмий тадқиқот ва таълим муассасаларининг методик маркази сифатида акс этиши керак. [5].

Чунки олий таълим тизимида тайёрланган мутахассислар тўғридан-тўғри ишлаб чиқариш корхоналари, таълим муассасалари ва илмий тадқиқот

марказларига боради ва фаолият юритишади. Айнан ана шу ўринда ОТМнинг ўрни ва ишлаб чиқариш ҳамда муассасалар қайси ОТМда тайёрланган мутахассис кадрларга эҳтиёж сезиши аниқ бўлади. Демак, корхона ва муассасанинг иқтисодий барқарор ривожланиши ОТМда тайёрланадиган юқори малакали мутахассис кадрларга ва уларнинг тайёрланиш ҳолатига кўп жиҳатдан боғлиқдир.[6]. Шунга асосан ОТМнинг моддий-техник базасини замон талаблари даражасида шакллантириш ва юқори малакали кадрлар тайёрлашнинг механизмини такомиллаштириш бугунги куннинг долзарб масалаларидандир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 29 декабрдаги “Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясининг академиклари фаолиятини янада такомиллаштириш ва рағбатлантириш чора тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4907-сонли Фармони./ Н.И.Исанхонова -“Иқтисодиёт ва технологиялар” илмий электрон журнали.2020

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институти қошида тўқимачилик ўқув-амалий Технопаркини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2759 сонли қарори. Н.И.Исанхонова - “Иқтисодиёт ва технологиялар” илмий электрон журнали. № 6, 2020 й.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 19 майдаги “Бухоро вилоятида замонавий пахта – тўқимачилик кластерини яратиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2978 сонли қарори.

4. Г.Беккернинг кўпчилик диққатига сазовор бўлган “Инсон капиталига инвестициялар” иши 1962 йили нашр этилди. Ўзбекистон Республикаси

5. Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси./ Халқ сўзи, 2020 йил 25 январь.–б.3.

6. Шляхтин Ю.М. Структуризация интеллектуального капитала в экономике знаний.Диссертация на соискание учёной степени кандидата наук. Ярославль, 2009. - С.